

A SVÁB MŰLT NYOMAI BÓLY TÁRSADALMÁBAN¹

(Marks of the German Past in the Society of Bóly)

BARAKONYINÉ WINICZAI KLÁRA

Kulcsszavak:

Bóly nemzetiségi identitás nemzetiségi összetétel sváb magyar svábok

Jelen cikk az 1998–2000 évek során Bólyban végzett empirikus felmérés tapasztalatait összegzi. A kutatás legfontosabb kérdésfeltevése az volt, hogy a baranyai német ajkú kisebbség központját képező Bólyban mekkora a magát németnek valló lakosság aránya, és a településnek egy válságövezetben tapasztalt prosperitása, lakosságának nagyobb polgárosodási hajlama összekapcsolható-e a sváb gyökerekkel?

A népesség etnikai értelemben vett sokszínűsége Baranya megyében a mohácsi kistérség életében játszik legnagyobb szerepet. A szerbek, horvátok és cigányok mellett a magukat németnek vallók aránya a megyén belül, de országos összehasonlításban is kiemelkedően magas (1. táblázat). Az 1990-es népszámlálás adatai szerint amíg a megye népességének 2,5%-a, addig a kistérség lakosságának közel egy tizede vallotta magát német nemzetiséghez tartozónak. Szintén a népszámlálás tanúsága szerint német gyökerekkel és identitással rendelkező lakosokat sokkal nagyobb mértékben találunk a falvakban, mint a városokban. A tény részben történelmi, részben urbanizációs okokra vezethető vissza. Mint az közismert, a térség német (sváb) gyökerű lakosságának ősei a török hódoltságot követő betelepítés során jöttek Magyarországra. Falvakban kaptak letelepedési lehetőséget és támogatást. Közülük azok, akik az eltelt évszázadok alatt városokba költöztek, elveszítettek a közösség segítségét identitásuk megőrzésében, könnyebben asszimilálódtak.

I. TÁBLÁZAT

*A nemzetiségi népszámlálás aránya 1990-ben (%)
(Population by Ethnic Minorities)*

Megnevezés	Szerb–horvát	Német	Cigány	Egyéb
Mohácsi kistérség	1,7	9,5	1,4	0,2
Ezen belül:				
városok	1,6	4,3	1,2	0,4
községek	1,8	13,5	1,6	0,1
Baranya megye	1,1	2,5	1,6	0,3
községek	1,9	4,5	3,1	0,2

Forrás: 1990. évi népszámlálás Baranya megyei kötete.

Ezek a statisztikai adatok mindenekelőtt azt bizonyítják, hogy a mohácsi kistérségben lényegesen nagyobb a német nemzetiségét hivatalosan vállaló lakosság aránya, mint a megye más területein. De összességében nem éri el arányuk a 10%-ot, és a községek 13,5%-os arányára sem mondhatjuk azt, hogy sváb identitású

és arculatú községek létét sejteti. Ugyanakkor a köznapi ember a térség falvait járva, számos községben tapasztalja a német (sváb) kultúra, életmód, gondolkodásmód meghatározó jelenlétét. Nem 10%-ot sejtetnek vele ezek a benyomások, mint ahogy lényegesen nagyobb német lakossági részarányról beszélnek egyes községekben a helyi öslakosok és községi vezetők is.

A mindennapi tapasztalat és a statisztikai adatok között tapasztalható nagyfokú eltérés inspirálta az első lépcsőben Véménden végzett kutatást, amely a sváb identitás és értékrend szerepét vizsgálta a település életében (*Barakonyiné Winiczai* 1993). A kutatás mélyinterjúkra épült, alanyait a község öslakosaiból és helyi vezetők közül választottuk. Az interjúk tanúsága szerint a II. világháború előtt még egyértelműen sváb község ugyan napjainkra elveszítette etnikai homogenitását, sőt magyar lakosságának aránya meghaladja a sváb eredetű családok arányát, mégis megőrizte a betelepített sváb ősök hozta kultúra számos elemét, a sváb identitást és értékrendet.

A községben élők értékrendjének talpköve ma is a sváb ősöktől átörökített három alapérték: a szorgalom, a takarékoság és a felhalmozás. Ez az értékrend, a vele járó életmód, szemlélet és gondolkodásmód segítette a község lakosságának polgárosodását a II. világháború előtt éppúgy, mint az 1990-ben bekövetkező társadalmi gazdasági fordulat után. A tulajdonosi és gazdasági szerkezetváltás különösen nehéz helyzetbe hozta a mezőgazdaság dominálta térségeket, ezeken belül is elsősorban a kisközségeket és az aprófalvakat. Véménd 2000 fő alatti népességével a kisközségek csoportjába tartozik, mégis talpon tudott maradni, sőt az elmúlt évtizedben azt is bebizonyította, hogy jól gazdálkodva a sváb ősöktől származó értékekkel, gondolkodásmóddal fejlődésre képes.

Jelen cikk keretében a kutatás második fázisának (1998–2000) tapasztalatait összegezzük. E kutatás keretében Bóly város lakossága körében kiterjedt empirikus vizsgálatot végeztünk. 1998-ban az addig községi státuszú Bóly városi rangot kapott, és a mohácsi kistérség Mohács utáni legfontosabb központjává nőtte ki magát. Egy népességét vesztő, válságjeleket mutató térségben adott és ad példát a fejlődés lehetőségére. Miután Véménden erős német identitással és az ősi értékrend megőrzésével találkozunk, a felméréssel arról akartunk meggyőződni, hogy a német ajkú kisebbség központját képező Bólyban mekkora a magát németnek valló lakosság aránya? A településnek egy válságövezetben tapasztalt prosperitása, lakosságának nagyobb polgárosodási hajlama, a gazdasági fellendülést támogató értékrendje összekapcsolható-e a sváb múlttal?

Hogyan lett és mennyiben maradt sváb település Bóly?

A török hódoltság alatt a magyar népességét elvesztett települést fokozatosan rác betelepülők töltötték fel. A helytörténeti kutatások szerint több mint egy évszázadig nem volt magyar lakosa a településnek (*Rózsás* 1993). A rácok betelepülése már a török hódoltság alatt elkezdődött. Beszivárgásuk spontán módon indult, amelyet felgyorsított a török közigazgatás támogató hozzáállása, mely mögött az adófizetők

számának növelésére való törekvés állt. Az első betelepülő családok az üresen maradt portákat foglalták el, majd a később jövők a kis falucska határában Rác-Herend néven új települést építettek.

Új korszakot nyitott a település életében az 1703-as év, amikor a felszabadult terület 23 falva, köztük Rác-Herend is a Batthyány család birtokába került. A birtok elnéptelenedett, többnyire elpusztult falvakat foglalt magában. Csupán Bóly (Bóly), Rác-Herend és Lotha volt lakott hely. Az uraság a birtok jövedelmezőségének növelése érdekében a nagyon csekély számú, ráadásul három településen szétszóródó népességet koncentrálni igyekezett. Az uradalom központjának Bólyt választotta, és a másik két falucska rác lakóit ideköltöztette. De még így is igen kicsinyke, mai fogalmak szerint törpefalu volt a település. Lakosainak etnikai hovatartozása miatt lett 1714-től a mai Bóly község neve Rác-bóly. Egy 1715-ös adó feljegyzés szerint a községben 22 család élt.

A község fejlődésének 1724-ben új impulzust adott a földbirtokos család Bólyba települése. Nagyjából egybe kapcsolódott ez a hivatalos betelepítési program elindulásával. A török alól felszabadult, gyér lakossággal rendelkező, vagy teljesen elnéptelenedett területekre a központi hatalom támogatásával külföldi telepesek érkeztek. Miután az áttelepülés lehetőségeiről elsősorban német lakta területeket értesítettek – a Habsburg ház németesítési politikájának megfelelően – a hazánkba érkező telepesek döntő többségükben németek, és általában római katolikus vallásúak voltak.

1730-ban érkeztek Bólyba az első telepesek. Az első években kis (néhány családból álló), majd 1734-től nagyobb csoportokban jöttek. A telepítést törvény szabályozta, mely 6 év adómentességet és egyéb kedvezményeket is adott a betelepülőknek. A korábban rác lakosságú településen egyre jelentősebb lett a németek csoportja. 1737-ben 28 rác és 23 német család lakott Bólyban. Ekkor már le is kopott a község nevéből a Rác előtag, és egyszerűen mint Bóly-t emlegették.

A két népcsoport eltérő gazdálkodási szokásokkal, életmóddal és vallással rendelkezett. A rácok többnyire rideg állattartással foglalkoztak, földművelésük jobbra csak kukorica termesztést jelentett. Hitüket tekintve, görögkeleti vallásúak voltak. A betelepülő németek kiterjedt szántó gazdálkodást folytattak, vallásuk római katolikus volt.

Az új lakosok fejlettebb gazdálkodási formát hoztak magukkal, eredményesebbek voltak, ráadásul adókedvezményben részesültek. Nem csoda, hogy a két népcsoport között kezdetben csak lappangó ellenszenv az évek folyamán nyílt szembenállássá, harccá változott. A konfliktust a templomépítés robbantotta ki. 1744-ig egyik felekezetnek sem volt temploma, de ebben az évben a németek plébániát kaptak, majd 1746-ban elkezdték építeni a templomukat. A templom két évig épült, ez volt a község megújulásának, növekedésének leglátványosabb szakasza. 1748-ban már 178 ház alkotta a községet, melyből 128 az adott évben épült. Ebből az időből származik a mai Bóly város főutcája, belvárosa. Az uraság a két népcsoport között feszülő viszályt a rácok áttelepítésével oldotta fel. A 28 rác családot az uradalom területén lévő Rácztötösre (a mai Töttösre) költöztette át. Hogy az áttelepülés ke-

vésbé legyen fájdalmas, az áttelepítettek új lakóhelyükön kedvezményeket kapva, jobb körülmények közé kerültek.

A németek betelepülése 1752 után lelassult és 1767-re lényegében befejeződött. Ekkor 228 család lakott Bólyban. Német (sváb) lakossága miatt 1812-től a község mint Német-Bolly szerepelt az okiratokban, amely 1860 után Németbólyra egyszerűsödött. Csak 1950-ben változtatták meg a község nevét a mai Bólyra, miután a német lakosság kitelepítése és a szlovák–magyar lakosságcsere egyezmény végrehajtása után sváb lakosságának jelentős részét elveszítette. A kitelepített sváb családok helyére zömében felvidéki magyar telepesek érkeztek.

A svábok betelepítése tehát 1767 körül fejeződött be. A megtelepedő új népcsoport az óhazából hozott értékrendjére, a bevándorlók fokozott élniakarására, a vidék kiváló mezőgazdasági adottságaira és az állami segítségre támaszkodva gyorsan gyarapodott számában és gazdasági erejében egyaránt. Ennek a gyarapodásnak a motorja az itt lakók értékrendje volt. Málik László bólyi tanár következő szavai is erről vallanak: „A német betelepülők Bólyban és környékén megtalálták a megélhetési lehetőségeket. Szegényen, elhagyottan jöttek ide, de gazdagon a svábságot jellemző élniakarás vágyával és szorgalmával. Jellemző az itt élő németek szorgalmára egy falikép. A képen egy vállig érő szőke hajú sváb paraszt szántja a földet. A nap éppen felkelőben van. A képen a következő felirat olvasható. Was bringt Segen?.....sich regen! (Mi hoz áldást?.....serénykedés!) Ezzel az egy szóval lehetne jellemezni az itt lakó németiség életét.” (Rózsás 1993, 45)

A település fejlődésében 1771 fontos állomás volt, amikor Mária Terézia mezővárosi ranggal ruházta fel. A mezővárosi ranggal vásártartási jogot kapott Bóly. Évente négy vásárt tarthatott, mely nemcsak a földbirtokos hasznát növelte a helypénz szedése által, hanem a település lakóiét is, azzal, hogy a helyi ipar és kereskedelem fellendülését segítette. 1786-ban 31 iparosa és 3 kereskedője volt a mezővárosnak. Iparosai közül többen nemcsak helyi szükségletre termeltek, hanem a környékbeli vásárookra is eljártak. Ezidőtájt még nem voltak céhek, jóval később, 1822-ben alakultak az elsők. Nyugat-Európához viszonyítva több évszázados késés volt ez, de magyarországi viszonylatban cseppet sem jelentett megkésettiséget. Sőt, ami a kézművesek számát, illetve a lakossághoz viszonyított arányát illeti, Bóly mezőváros az átlagnál iparosodottabb, polgárosodottabb településnek számított. (A 19. sz. közepén Haas Mihály szerint Baranyában 1516 céhtag kézműves dolgozott, ebből Bólyban több mint 160.) A kézműipar fejlődése, az iparosok számának növekedése oda vezetett, hogy 1886-tól Tanonciskola működött a településen (Haas 1845). (Tanulóinak száma az első évben 75 fő volt, de a következő évben már 100-ra emelkedett. Működését a II. világháborút követő politikai és gazdasági átalakulás lehetetlenítette el.)

Bólyban, hasonlóan a Dunántúl más mezővárosaihoz a kézműipar fejlődése a szőlő és bortermeléssel kapcsolódott össze. Az ok itt is ugyanaz: a szőlészet, borászat olyan mezőgazdasági ág, amelyet a kézműipar mellett, kiegészítő munkaként is lehet végezni. Ipar és mezőgazdaság így egészítette ki egymást. Ez a munkameg-

osztás támogatta az iparosodást és a polgárosodást. A tradíció sokáig élt, még a 20. sz. elején is külön pincsort építettek az iparosok Bólyban.

A település polgárosodását, gazdagodását gyorsította 1853-tól a Pécs–mohácsi vasútvonal, három évvel később a postahivatal, majd a távirda létesítése. Kezdték kinyílni a világ az akkor Németbólynak nevezett község polgárai számára. Polgárosodását jól kifejezte a civil szervezetek számának növekedése. A 19. sz. utolsó harmadában Ipartestület, Temetkezési Egylet, Legényegylet, Kaszinó, Tejszövetkezet, Önkéntes Tűzoltó Egyesület, Római Katolikus Olvasóegylet, Dalárda működött.

Németbóly növekedése, a vele járó bevándorlási többlet a település nemzetiségi összetételének homogenitását megszüntette, de a német nemzetiség dominanciáját nem. Egészen a II. világháborút követő időkig ahogy nevében, úgy etnikai összetételében is alapvetően sváb település maradt (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT

*Németbóly népességének nemzetiségek szerinti megoszlása 1920 és 1930-ban
(The Population of Németbóly by Ethnic Minorities between 1920 and 1930)*

Nemzetiség	1920		1930	
	fő	%	fő	%
Német	2518	83,2	2078	67,2
Magyar	439	14,5	982	31,7
Horvát	44	1,5	24	0,8
Szerb	13	0,4	0	0
Cigány	0	0	5	0,2
Sokac	0	0	1	0
Egyéb nemzetiségű	11	0,4	3	0,1
Összesen	3025	100,0	3093	100,0

Forrás: Rózsás 1993, 96. o.

A sváb községben nem volt ritka a magyar szó, német anyanyelvű lakosainak többsége is beszélt magyarul. A magyarul beszélők száma 1920-ban: 1857, 1930-ban már 2256 volt.

A magyar lakosság számának növekedése szembeűnő, ugyanakkor igen csalóka. Ugyanis (a helytörténeti kutatások szerint) az 1930-ban a magukat magyar nemzetiiségűnek vallók nem beköltöző magyarok voltak. A helyi, korábban magát németnek valló lakosság egy része 1930-ban már magyarnak tekintette magát.

Összefüggött ez a magyar nyelv használatának egyre általánosabbá válásával is. A sváb lakosság körében a magyar nyelv használatának elterjedése már korábban, a dualizmus korában elkezdődött. Először a vásároló iparosok körében terjedt széleskörűen a magyar nyelv ismerete és használata, mert munkájuk, boldogulásuk így követelte. A két nyelv ismeretének és használatának előnye nyilvánvaló volt, amit a cseregyerek küldésének divattá, majd szokássá válása követett. Így tanultak németül a környező magyar falvak gyerekei németbólyi sváb családoknál, míg a sváb gyerekek a környező magyar falvak valamelyikében egy magyar családnál sajátították el a magyar nyelvet. Nemcsak nyelvet tanultak egymástól svábok és magyarok, hanem egymás kultúrájából, életmódjának, értékrendjének megismeré-

séből is sokat merítettek. A 18. sz. elején betelepített sváb lakosság néhány generáció után már nemcsak svábnak, de magyarnak is érezte magát. Bizonyítja ezt a magyar nyelvismeretükön túl például az is, hogy 1848-ban nemzetőrséget szerveztek. Ebben az időben született a németbólyiaknak a későbbiek folyamán szállóigévé váló mondása is, miszerint ők „magyar svábok”.

Azt, hogy a németbólyi sváb lakosság jelentős részének volt magyar identitása (is), bizonyítja az 1934-től tapasztalható névmagyarosítási gyakorlat. Az 1934 és 1943 között még szórványosan előforduló névmagyarosítás 1944–1946 között tömegessé vált, amelyben a korabeli hazai és nemzetközi politikai helyzet nyilván jelentős szerepet játszott. Málik László szerint a tömegessé váló névmagyarosítás mögött elsősorban a helyi Volksbund szervezettel szemben táplált ellenszenv húzódott meg. (Azt a feltételezést, hogy a kitelepítéstől való félelem volt a motiváló erő, a megkérdezett családok ugyanis visszautasították.)

A mai Bóly népességének nemzetiségi összetételét és identitását a II. világháború és következményei alaposan átformálták. Fontos szerepet játszott e folyamatban a német nemzetiségi mozgalom. 1935-ben megalakult az Ungarnländischer Deutscher Volksbildungsferein (Magyarországi Német Népművelő Egyesület). Az U.D.V. célja a német anyanyelv és a vallásos érzület ápolása volt. A szervezet nem volt mentes a nacionalista szellemiségtől, de semmiképpen sem volt agresszív. Annak ellenére, hogy a következő években egyre erősödő politikai nyomás nehezedett rá, mégsem sikerült a német fasiszta politika szolgálatába állítani. Nem így az U.D.V.-ből 1936-ban kivált Volksdeutsche Kamereadschaft (Népi Németek Bajtársi Szövetsége), amely már nyíltan vállalta a fasiszta ideológiát. S bár kezdetben jelentéktelennek tűnt az új szervezet, a német nagyhatalmi politika sikerei hamarosan Németbólyban is növelték taglétszámát és tagjainak hangerejét, öntudatát.

Az új szervezet, az új hangok megosztották a település társadalmát. A népi németek és mozgalmuk sokak számára ellenszenves volt. Ezt jól bizonyítja Málik László előzőekben már idézett tanulmányában szereplő korabeli eset, a polgári iskola létesítése körüli helyi „háború”. 1939-ben a (német ajkú!) községi elöljáróság magyar nyelvű polgári iskola indítását kérelmezte a magyar hatóságoktól. Azután, hogy az engedélyt az elöljáróság megkapta, és a Magyar Királyi Polgári Fiú- és Leányiskola megkezdte működését, a helyi Volksbund szervezet vezetésével erős támadás indult a magyar nyelvű polgári iskola ellen. De a községi elöljáróság és a helyi lakosság többsége ragaszkodott az iskolához, így nem lehetett megszüntetni. Ekkor a helyi Volksbund szervezet új, fasiszta szellemű polgári iskola létesítését határozta el, amelyet a községi elöljáróság fellebbezése ellenére a felettes hatóságok engedélyeztek. A magyar és a volksbund polgári iskola diákjai között igen gyakoriak voltak az összetűzések, pedig a magyar nyelvű polgáriba is többségében német ajkú diákok jártak.

A Volksbund 1943-ban állt hatalma tetőpontján, s bizony sok megaláztatást, gúnyolódást, sőt megfélemlítést kellett elviselni a helybeli magyar és a Volksbunnal nem szimpatizáló sváb lakosságaknak. Ekkor 86 családból került ki a Volksbund

tagsága. Figyelembe véve a község népességszámát azt bizonyítja, hogy a többség távol tartotta magát a nácizmustól. Szegény és jómódú, iparos, paraszt és alkalmazott egyaránt volt közöttük. A német hadi győzelmek elhitték velük, hogy a győztes háború után az ő községük is a Német Birodalomhoz fog tartozni, amely megjutalmazza majd őket hűségükért és a mozgalomhoz nem csatlakozókat pedig keletre telepítéssel bünteti.

De a lakosság többségének sem „magyar sváb” identitása, sem szülőhelyéhez való szoros kötődése nem változott. A tovább élő „magyar sváb” tudatot jelzi a bolyi lakosok 1944-es német sorozással szembeni ellenállása is. 1944 augusztusában a községből minden férfi, aki az 1941-es népszámláláson német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallotta magát katonai behívót kapott a német hadseregbe. De a behívottak nem akartak náci katonák lenni. Többségük vagy elszökött, vagy önként jelentkezett a magyar hadseregbe.

Bár a helyi társadalmat külső és belső, gyakran viharos események is formálták, mégis azt kell mondanunk, Németbóly társadalmá a betelepítéstől eltelt bő két évszázad alatt jobbra csak a gazdasági fejlődés okozta változásokat mutatta. A döntő többségében sváb lakosságú község megőrizte a Württemberg grófságból érkezett ősök nyelvét, kultúráját, értékrendjét, sváb identitását, ugyanakkor kialakult benne a szülőföldjéhez való kötődésen keresztül a magyarság tudat is. Németbóly, lakosainak tagadhatatlanul létező magyarság tudata mellett, mégis alapvetően sváb község volt, amelyen az idő múlása eddig nem nagyon változtatott. A háborút követő szervezett telepítések azonban maradandó nyomot hagytak, ha nem is formálták át teljesen a település etnikai arculatát.

A magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről szóló 12.330/1945. M.E. sz. rendelet alapján 1946 nyarán Németbólyból 570 embert telepítettek ki. Mindazoknak el kellett hagyni Magyarországot, akik tagjai voltak a Volksbundnak, és akik az 1941-es népszámláláskor német nemzetiségűnek vallották magukat. A kitelepítési rendelkezés a családtagokra is vonatkozott. Kegyetlen feltételek mellett zajlott: gyakorlatilag teljes vagyonekobbzással járt, amennyiben minden személy legfeljebb 80 kg-os csomagot vihetett magával. Arra, hogy vagyontukat vagy legalább egy részét pénzzé tegyék, gondolni sem lehetett, részben az inflációs állapotok, részben a csomagolásra hagyott rendkívül rövid idő miatt. A kitelepített svábok hátrahagyott ingó és ingatlan vagyonának leltározása és lezárása azonnal megtörtént, az új tulajdonosa az állam lett.

A betelepítettek első és kisebb csoportja (27 család) 1946 márciusában érkezett Bihar megyéből. A betelepülők lakást és földet kaptak. Egy család maximum 15 hold földhöz juthatott. Ezen belül a kapott föld nagysága a családtagok számától függött. A Bihar megyéből érkező telepések egy kivétellel földnélküli szegény parasztok voltak, akiknek így az egyéni gazdálkodás lehetősége megadatott. Többségük a szocialista eszmék elkötelezett híve volt, elsősorban belőlük verbuválódott az első termelőszövetkezet és a helyi Kommunista Párt tagsága.

A következő év szeptemberében a német lakosságból újabb csoportot ítéltek kitelepítésre. A több mint 100 főnek az NDK területén jelölték ki új otthonát. E csoport döntő többsége azonban még mielőtt átlépte volna a határt a vonat, megszőkött, és visszaszivárgott a lakóhelyére. Házát, vagyonát természetesen nem kapta vissza, meghúzta magát a rokonoknál, ismerősöknél, eleinte bujkált, majd felhagyott vele, látva a hatóságok hallgatólagos egyetértését.

A betelepülők nagyobb csoportját a Szlovák–Magyar Lakosságcsere Egyezmény keretében érkező felvidéki magyarok alkották. A szlovákiai magyarok egy héttel, 10 nappal előbb már értesültek a kitelepítésükről, így volt idejük csomagolni, azon kívül minden mozgatható javukat, jószágukat magukkal vihették. 1947. szeptembertől novemberig érkeztek a felvidéki magyarok, összesen 104 család. Ők is földet, házat kaptak, az ő esetükben is 15 hold volt a felső határa a kapott földnek.

A felvidéki telepések többsége közepes vagy jómódú gazdálkodó paraszt volt, aki folytatni kívánta új otthonában is a gazdálkodást. A Vág völgyéből magukkal hozták a szántóföldi kertészkedés, zöldségtermesztés tudományát és hagyományát, amit a későbbiek során a helyben maradt sváb lakosság is eltanult tőlük. Többségük református vallású volt, szemben a római katolikus sváb őslakossággal. Nehezen szokták meg új hazájukat, lassan és nehezen illeszkedtek be. Ennek a helybeliek távolságtartása is oka volt, akik nem voltak teljesen tisztában a felvidéki telepések kilétével sem és betelepítésük okával sem. Máságuk, hazavágyásuk zárt közösséggé tette őket. Több generáció felnövekedésére volt szükség ahhoz, hogy ne csak saját körükön belül házasodjanak, hogy egyes házasságokkal a két népcsoport keveredése meginduljon.

A ki- és betelepítés lényegesen megváltoztatta a község etnikai összetételét, amelyre hivatkozva a községi elöljáróság kérte a település nevének Bólyra változtatását, amit 1950. március 25-én a felettes hatóság jóváhagyott. A II. világháború után a szocialista korszakban a népesség vallási és etnikai hovatartozására vonatkozóan hivatalos adatgyűjtés nem volt, e területek vizsgálata teljességgel kikerült a tudományos érdeklődés köréből tabu téma jellege miatt. Baranyában 1973-ban történt először nemzetiség kutatás Hoóz István demográfus vezetésével azzal az igénnyel, hogy egzakt képet kapjunk a megyében élő nemzetiségiek számáról (Hoóz 1973). A kutatás egyik legizgalmasabb pontja a nemzetiséghez tartozás eldöntésének kérdése volt.

Bólyban egy, az őslakosokból összeállított csoport a kutatásvezető által megadott szempontok szerint végezte el a község valamennyi lakójára vonatkozóan a minősítést. Ennek alapján a sváb lakosság aránya 64,3% volt. 1986-ban megismételték a vizsgálatot, és ekkor közel 10%-kal kevesebb, 53,7% volt a svábok aránya az össznépelességen belül. Bösz József helybeli tanár, aki évtizedekig volt tanácselnök Bólyban, 1987–1990 között figyelemmel kísérte a település vándormozgalmát, és tapasztalataival a korábbi két vizsgálat eredményét kiegészítve, arra a következtetésre jutott, hogy a német nemzetiségű lakosság aránya lassan, de folyamatosan csökken (3. táblázat). Számítása alapján 1990-ben a helybeli lakosság mintegy 50%-át lehetett német nemzetiségűnek tekinteni.

3. TÁBLÁZAT

A be- és elvándorlók nemzetiségük szerint 1987–1990 között
(Migration by Ethnic Minorities between 1987 and 1990)

A betelepülők száma	231 fő
Ebből: magyar	115 fő
német	116 fő
Az elköltözők száma	185 fő
Ebből: magyar	92 fő
német	93 fő
Lélekszám-gyarapodás	46 fő
Ebből: magyar	23 fő
német	23 fő

Forrás: Rózsás 1993, 183. o.

Az 1941-es népszámlálás óta 1990-ben tettek fel először a népszámlálók a nemzetiségi gyökerekre vonatkozó kérdést. Bólyban a népességnek mindössze 18,3%-a vallotta magát német nemzetiségűnek. Ha ezt összevetjük Bósz József helyi adatgyűjtésének 50%-os eredményével, elgondolkodtató a magukat hivatalosan németnek vallók és a közösség által (feltehetőleg önmaga által is) németnek érzők száma közötti nagy különbség.

A kérdőíves megkérdezés és a mélyinterjúk eredménye

A német nemzetiséghez tartozók aránya

1998-ban kérdőíves megkérdezést végeztünk Bólyban. A négyezernél kevesebb lelket számláló településen 457 családot kerestünk fel, és 1519 fő 16 éven felüli lakost kérdeztünk meg. A nemzetiségi hovatartozásukra vonatkozó kérdésre nem válaszolt 3,4%, magyarnak 82,4%, németnek 13,5% vallotta magát, egyéb nemzetiséghez sorolható választ adott a megkérdezettek 0,7%-a. Ugyanakkor a város öslakosaihoz tartozó segítők, mint a település alapos ismerői a mélyinterjúk során 40% körülinek tartották a sváb lakosok arányát a városban. A lakosság által hivatalosnak tekintett nyilatkozat és a magánvélemény között hasonló arányú különbséggel álltunk szemben, mint amit 1990-ben a népszámlálás alkalmával lehetett tapasztalni.

Már a felmérés során jelezték a kérdezők, hogy gyanakvással, előítéllettel fogadták sokan a nemzetiségükre történő rákérdezést. A város öslakosaiból kiválasztott 8 interjúalanyunk egybehangzó véleménye szerint ennek okait a múltban kell keresni. A kutatás egyik legfontosabb tapasztalata éppen annak bebizonyítása lett, hogy milyen hosszú életűek, generációkon átívelő hatásúak a drámai negatív élmények, hogy több mint fél évszázad sem tudta feledtetni a német nemzetiséghez tartozás nyílt felvállalásának tragikus következményeit. Nem felejtette el a település egyetlen sváb gyökerű lakosa sem, hogy aki az 1941-es népszámláláson németnek vallotta magát, kétszeresen bűnhődött. A háború végstádiumában, 1944 augusztu-

sában besorozták a német hadseregbe, szöknie kellett, vagy a magyar hadseregbe önkéntesként bevonulni, hogy a biztos halál elől legalább a bizonytalan sorsba meneküljön. És bűnhődött másodszer 1947-ben, amikor a kitelepítési listák összeállításánál az alapidokumentum a német nemzetiséghez tartozás 1941-es népszámlálásán történt felvállalása volt. Keserű tapasztalatok árán tanulták meg az itt élők, hogy a többséghez tartozás jelent biztonságot.

A kutatás előkészítése során előismereteink birtokában megpróbáltuk kivédeni ezt a fiaskót. Nagy gondot fordítottunk a megkérdezés előkészítésére. Azon túl, hogy a helyi önkormányzat vezetőinek segítőkészségét elnyertük, és az önkormányzat tájékoztatta a lakosságot a felmérésről: együttműködésüket kérve, felhasználtuk a helyi kábel televíziót a bemutatkozásra és a lakosság tájékoztatásán túl, megnyerésére is. Nagy hangsúlyt fektettünk a kérdezők kiválasztására és felkészítésére. A megkérdezést a PTE Településmérnök szakos hallgatói végezték, közöttük volt bólyi lakos is. Ezek után biztosak voltunk abban, hogy a megkérdezettek tudják, elhiszik, hogy kizárólag tudományos céljai vannak a felmérésnek, s hogy eredményeit a kérdőívek anonimitása miatt nem lehet megszemélyesíteni és esetleg kárukra fordítani.

Az interjúk készítése során derült ki, hogy a kérdőíveken, a nemzetiség megjelölésére használt „német” megnevezés rossz emlékeket keltett. Sváboknak, sőt magyar sváboknak tartják magukat az érintettek, nem németeknek. Szinte mindegyik interjúalanyunk biztos volt abban, hogy ha a nemzetiségek felsorolásánál a német helyett svábot írtunk volna, jobban közelítette volna a valóságot a válaszuk. Sőt, szerintük a magyar sváb fogalmat is használni kellett volna. Mindez arra enged következtetni, hogy kettős identitással rendelkezik a bólyi lakosok nagy része.

E kettős identitás nemcsak a több évszázados együttélés, a magyarokkal közösen megélt történelem következménye, hanem az elmúlt évtizedek során egyre nyitottabbá váló település és életforma következtében szaporodó vegyes házasságoknak is köszönhető.

Vegyes házasságok

A kérdőív második kérdése: volt-e vegyes házasság az Önök családjában? A megkérdezettek 7,4%-a nem válaszolt a kérdésre, 1,4%-a pedig nem egyértelmű választ adott. Az értékelhető választ adók aránya tehát 91,2%. Az összes megkérdezett 42,2%-a nem tud vegyes házasságról a családban, 49% családjában már előfordult. Mindössze 5 családban (0,3%) vált feszültség forrásává a tény. A megkérdezettek 11,5%-a szerint a család nemzetiségi tudatán nem változtatott a más nemzeti-ségű házastárs megjelenése a családban. A többség, 37,2% válasza szerint a családja teljesen nyitott, nem foglalkoznak a nemzetiségi hovatartozás kérdésével.

A vegyes házasság gyakorisága, a keveredett etnikumú családok bevallottan magas aránya is arra enged következtetni, hogy a magukat hivatalosan német nemzetiségűnek vallók és a valójában sváb identitással (is) rendelkezők száma között jelentős különbség van.

Mit jelent a nemzetiséghez tartozás?

A válaszokból kiderül, hogy fontos kérdés a többség számára a nemzetisége, büszke rá, hogy svábnak, magyarnak stb. tudhatja magát (4. táblázat).

4. TÁBLÁZAT

*Büszke Ön a nemzetiségi hovatartozására?
(Are You Proud of Your Ethnic Belonging?)*

Válasz	Arány a válaszadók %-ában
Nem jelölte meg	8,4
Igen	61,8
Nem	3,4
Közömbös számomra	26,4
Összesen	100,0

Forrás: Kérdőívek 1998.

Előny vagy hátrány a nemzetiségi lét?

A megítélés bizonytalanságára vall a kérdésre nem válaszolók meglepően nagy száma. Külön kérdeztünk rá, hogy előnynek, illetve hátránynak tartja-e nemzetiségi hovatartozását az élete során. A kérdésre nem válaszolók aránya a hátrányra vonatkozó kérdésre nagyobb arányú volt (5. táblázat).

Az igenlő választ adóktól nyitott kérdés formájában azt kértük, hogy soroljanak fel néhány olyan élethelyzetet, amelyben előnynek, illetve hátránynak érezték nemzetiségüket. Túl azon, hogy nagyon kevesen válaszoltak a kérdésre (31 fő), a leírt válaszok csak az előnyre vonatkoztak. Két előnyös helyzetet emeltek ki. Mindkettő a nyelvismeretből származó előny. Az egyik a munkahely megszerzésénél a nyelvtudásukban rejlő előny, a másik, gyermekeik iskolai tanulmányánál a nyelvtanulásban tapasztalható könnyebbség, amit az otthonról hozott nyelvismeret ad.

5. TÁBLÁZAT

*Eddigi élete során érezte előnynek vagy hátránynak a nemzetiségi hovatartozását?
(Have You Ever Feel Any Advantage or Disadvantage because
of Your Ethnic Belonging?)*

Válasz	Előnynek	Hátránynak
	A válaszadók %-ában	
Nem jelölte meg	27,4	29,1
Soha	48,3	52,4
Néha	17,6	14,5
Gyakran	4,1	1,4
Rendszeresen	0,7	0,0
Nem egyértelmű válasz	2,0	2,7
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Kérdőívek 1998.

Értékvizsgálat

A kérdőíven arra kértük a válaszadókat, hogy a felsorolt 19 cél és eszközértéket minősítsék öt fokozatú skálán, a következő fokozatok szerint:

- 1 az adott értéknek semmi jelentősége sincs,
- 2 nem fontos számomra,
- 3 fontos,
- 4 nagyon fontos,
- 5 a legfontosabbnak tartom.

Kevesen tagadták meg teljes egészében a válaszadást, viszonylag gyakori volt azonban a nem teljes körű válasz. Az egyes értékek vonatkozásában 11,5 és 18,9% között mozog az adott értéket nem minősítők aránya. Az értékrangsor elkészítése a válaszok skálafokokhoz tartozó pontszámának átlagolása alapján történt. Az értékelés során primer elutasítóknak azokat tekintettük, akik a skála első két foka közül az egyiket jelölték be. Latens elutasítóknak minősítettük azokat, akik az adott értéket nem minősítették, feltételezve, hogy a minősítés hiánya elsősorban azzal függ össze, hogy számukra nincs különösebb jelentősége az adott értéknek. (Nem zárva ezzel ki annak a lehetőségét, hogy az adott érték megítélésében bizonytalanok lévén, inkább nem minősítették.)

A széles körű bolyi megkérdezés eredményei részben megerősítették a Véménden tapasztaltakat, részben kiegészítették, pontosították.

A szorgalom itt is a legfontosabb értékek egyikének számít, amit a megbízhatóság és a precíz, pontos munka előz csak meg. Mindkét érték szorosan összefügg a szorgalommal, így az eredmény inkább megerősítő. A takarékos élet és a szerény, hosszú távú gyarapodás értékek szorosan követik a szorgalom értékét, amely szintén egybecseng a vépméni eredményekkel, tehát nem szolgált meglepetéssel. Meglepő volt viszont a vagyongyarapítás, tőkefelhalmozás célérték alacsony (2,86) átlagértéke, illetve a rangsorban elfoglalt 13. helye. Némileg fedi, vagy legalábbis találkozik ezzel az értékkel a „lehető legjobban élni” célérték, ami viszont igen kis különbséggel követi a „takarékos élet, és a szerény, hosszú távú gyarapodás” értékeket. Érdekes megnézni, hogy milyen értékek ékelődnek a „lehető legjobban élni” és a „vagyongyarapítás, tőkefelhalmozás” közé. Egytől egyig posztmaterális értékek, mely tény feltételezhetően a válaszadók ösztönös szépítő törekvésével függ össze, s nem annyira valódi véleményével.

Elgondolkodtató a közösségért való tenni akarás és a közügyekbe való beleszólás iránti alacsony igény, mely minden bizonnyal nincs kapcsolatban a város egyes etnikai összetételével. Sokkal inkább általános, mindenütt megfigyelhető tényről van szó. A minősítésre felkínált értékek rangsorában a legkevésbé fontosak csoportját az eszmei, politikai, vallásos meggyőződéshez kötődő értékek alkotják.

Meglepő ellentmondást mutat a megkérdezetteknek városuk fejlődéséhez való viszonya. A válaszadók szerint számukra nagyon fontos, hogy gazdagodjon és szépüljön a város. A megkérdezetteknek mindössze 1,3%-a vélekedett úgy, hogy egyáltalán nem fontos számára. (Az adott érték a rangsor 4. helyén áll.) Tehát, mint célér-

téket nem csak elfogadja, de kifejezetten fontosnak tartja a többség. Ugyanakkor azokat az eszközértékeket, amelyek a célérték megvalósulását segítik, már közel sem tartja olyan fontosnak. Az önkéntes közösségi munka a rangsorban a 13., a közügyekbe való beleszólás lehetősége a 14., a városfejlesztésben való aktív részvétellel a 16. helyen áll. Ami a rangsorban elfoglalt hely jelentőségét aláhúzza, az átlagértékek kicsisége. A 2,68 és 2,29 között mozgó értékek azt jelentik, hogy a válaszadók között igen kevesen akadtak olyanok, akik fontosnak, esetleg nagyon fontosnak tartották az adott értékeket. Megfogalmazódik e tényben az a meggyőződés, hogy „nekem személy szerint fontos, hogy szépüljön, gazdagodjon a város, mert általa javulnak az életkörülményeim, de nem az egyes ember dolga tenni ezért. Az önkormányzat, az állam, a helyi gazdasági szervezetek tehetnek a városért valamit.”

A rangsor két utolsó helyén álló érték „kockáztatni, aki mer, az nyer alapon” és a „politikai párthoz tartozás” egyike sem éri el a 2 pont átlagértéket, tehát a „semmi jelentősége nincs” és a „nem fontos” értékelés között ingadozik a megítélés. Különösen alacsony (1,66) a „politikai párthoz tartozás” értéke a válaszadók szemében, amely minden valószínűség szerint szintén nem helyi sajátosság.

6. TÁBLÁZAT

*Az értékek rangsora, a primer és latens elutasítás aránya
(The Rank of Values, Rate of Primer and Latent Rejection)*

Sorrend	Értékek	Átlagérték	Primer elutasítók ar. (%)	Primer+latens elutas. ar. (%)
1.	Megbízhatóság	3,83	1,0	15,9
2.	Precíz, pontos munka	3,73	0,6	15,8
3.	Szorgalom	3,57	1,0	12,5
4.	Gazdagodjon, szépüljön a város	3,54	1,3	15,2
5.	Takarékos élet	3,36	4,4	19,6
6.	Szerény, hosszú távú gyarapodás	3,36	5,1	21,6
7.	Lehető legjobban élni	3,24	5,7	19,6
8.	Lokálpatriotizmus	3,14	8,2	26,4
9.	Közösséghez tartozás	3,07	13,9	31,1
10.	Közmegbecsülésnek örvendeni	3,04	17,5	33,7
11.	Hagyományörzés	3,00	12,8	28,7
12.	Vagyongyarapítás, tőkefelhalmozás	2,86	24,0	42,2
13.	Önkéntes közösségi munka	2,68	23,7	41,9
14.	Közügyekbe való beleszólás lehetősége	2,49	30,7	47,6
15.	Hit, vallásos meggyőződés	2,48	32,4	48,3
16.	Aktív részvétel a városfejlesztésben	2,29	48,0	66,2
17.	Egy eszme iránti elkötelezettség	2,23	51,6	70,5
18.	Kockáztatni aki mer, az nyer alapon	1,91	63,6	81,8
19.	Politikai párthoz tartozás	1,66	74,3	91,5

Forrás: Kérdőívek 1998.

Összegzés

A tanulmányban ismertetett felmérés annak kívánt utánajárni, hogy a baranyai német ajkú kisebbség központját képező Bólyban mekkora a magát németnek valló lakosság aránya, és a településnek egy válságövezetben tapasztalt prosperitása, lakosságának nagyobb polgárosodási hajlama összekapcsolható-e a sváb gyökerekkel?

A kutatás egyik legfontosabb tapasztalata, hogy generációkon átívelő hatásúak a sváb etnikum drámaian negatív élményei. Több mint fél évszázad sem tudta feledtetni a német nemzetiséghez tartozás nyílt felvállalásának a II. világháború után megélt tragikus következményeit. A hivatalosan vállalt német identitás valóságosnál alacsonyabb aránya azonban nem csak ezekből az emlékekből táplálkozik, szerepet játszik benne a („magyar sváb”) kettős identitás is.

Bóly 1990 után tapasztalt fejlődése, várossá válása háttérében polgárainak az elődöktől örökölt értékrendje áll. Ahogy a 19. századi Németbóly lakóinak a „serénykedés” és a takarékoság értéke volt a szülői háztól kapott legfontosabb útravaló, a mai bólyi polgár értékrendjében is kiemelt helyet kapnak ezek az értékek. A település prosperitásának talán legbiztosabb talpköve lakóinak értékrendje, amely a „megbízhatóság”, és a „precíz, pontos munka” értékeket tartja ma a legfontosabbnak.

Jegyzet

¹ OKTK és OTKA által támogatott kutatás részét képező tanulmány.

Irodalom

- Barakonyiné Winiczai K. (1993) Szorgalom, takarékoság, felhalmozás. Egy baranyai község talpon maradásának titka. – *Comitatus*. Szeptember. 26-32. o.
- Haas M. (szerk.) (1845) *Baranya*. Lyceum Nyomda, Pécs.
- Hoóz I. (1973) *Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében*. Statisztikai Kiadó. Budapest.
- Hoóz I. (szerk.) (1977) *A baranyai nemzetiségekről*. Pécs.
- Rózsás J. (szerk.) (1993) *Bóly 1093–1993*. Bóly.
- Váradny F. (szerk.) (1896–1897) *Baranya múltja és jelenje*. Pécs.